Teksts — Ieva Puķe
Foto — Ģirts Ozoliņš un Alise Šulca, Picture Agency, un Jordi NN

«Var uztaisīt pats, var!»

«Aktivitāte kokļu nozarē tiešām ir lielākā, kādu es varu atcerēties,» saka etnomuzikologs Valdis Muktupāvels. Nebijusi dažādība — **etnogrāfiskās, koncertkokles un pat elektriskās kokles** gatavo amata meistari, spēlē tautā populāri un eksperimentējoši mūziķi

Mūsu senčiem nevienas godības nenotika, ja tur nebūtu bijis koklētāja, un katrs mazpulka dalībnieks var pats izgatavot kokli – Andris Roze citē 1935. gada žurnālu *Mazpulks* ar sīkām instrukcijām, kā tikt pie kokles bez «sveštautiešu ietekmē radītiem kropļojumiem, kas vēl tagad redzami vienā otrā mākslas darbā». Latvijas lauku mājās šādas tradicionālās kokles tiešām ir taisītas, pat līdz Rozes darbnīcai Drabešu internātskolā pie Cēsīm no kādiem bēniņiem Valmieras pusē nonācis viens precīzi pēc minētā žurnāla instrukcijām tapis eksemplārs.

No papīra jāizgriež šablons, ko uzliek uz koka gabala, kas iepriekš jau noēvēlēts 5–6 cm biezumā. Pēc šablona izzāģētajam kokles korpusam vēl nozāģē 5–6 mm biezu virsmu jeb «vāku». Izurbj vietas, kur būs tapiņas stīgu uzvilkšanai, koka kluča vidu izgrebj. Vākam, kas jāpielīmē atpakaļ, izgriež «skaņu atvarus», lai tie veidotu kādu dekoratīvu elementu, – tādi ir padomi.

«12–14 stundas verdzībā, un kokle gatava! Cilvēkam galva kam ir domāta? Aizbāzt rumpi, lai putni nepiekakā, vai lai domātu?»

Roze ir izbijis mežsargs, Gaujas Nacionālā parka administrācijas un Dabas aizsardzības pārvaldes darbinieks. Savu pirmo kokli pirms 16 gadiem uztaisīja, neskatoties pamācībās. Meita gribēja spēlēt, un vīrietis ar zelta rokām, kas ir pinis grozus, grebis koka karotes, pat noaudis sievas tautastērpa villaini un cēlis vairākas rekonstruētās Āraišu ezerpils mājiņas, devās pie meistara Māra Jansona turpat Cēsu pievārtē. Jansons 80. gados tautiskās atmodas iedvesmotajā etnogrāfisko kokļu kustībā turpināja suitu meistara Jāņa Poriķa un ražīgā latgalieša Donāta Vucina darbu, kurš sāka atjaunot izzudušās Latgales kokles tradīcijas.

Tagad kokļu meistari vairs nav ar uguni jāmeklē: Ģirts Laube Druvienā, Eduards Klints Līgatnē, Jānis Rozenbergs Rīgā, Gunārs Igaunis Rēzeknē – nosaucot tikai dažus, Roze aptver visas Latvijas ģeogrāfiju.

Viņa skolotājs Jansons, kurš mācēja darināt arī ģīgas un dūdas, ir pieslējies Visariona reliģiskajai kustībai un ar ģimeni nu dzīvo Sibīrijā. Roze ir pārņēmis amatu, taisījis kokles pat folkloras kopām *Vilcenes* un *Savieši*, viņš arī turpina citu Jansona ieviestu tradīciju – nometnēs dod iespēju ļaudīm kokles veidot pašiem, kā to darīja ne tikai 30. gadu mazpulcēni, bet mūsu senči.

«2000. gadā mana meita gribēja kokli, un draugs, mūzikas instumentu meistars Māris Jansons, kas tagad dzīvo Sibīrijā, solījās uztaisīt. Tad nav laika, tad beigās saka: brauc pie manis, pats taisi! Tā es sāku,» atceras meistars Andris Roze, kurš tagad ir viens no ražīgākajiem Latvijā

«Katrs pats var uztaisīt kokli, var!» viņš apstiprina. «Tikai griba ir vajadzīga. Man ir materiāls, instrumenti, ēvelmašīna, virpa, skrūvbeņķi. 12–14 stundas verdzībā, un kokle gatava! Gadās visādi, bet ļoti daudz var izlabot. Cilvēkam galva kam ir domāta? Aizbāzt rumpi, lai putni nepiekakā, vai lai domātu? Vienam puisim izgriezās caurums kokles apakšā, aizlīmēt nevarējām. Tad izdomājām, ka rāmim, ko viņš izgrebis, var izzāģēt ārā vidu, uzlīmēt dēlīti no vienas un otras puses. Viss sanāca!»

Lai gan visskanīgākās skaitās egles kokles, Rozem tīkamāka ir apse un liepa. «Patīk,» viņš uzstrinkšķina. «Mīkstajiem, lapu kokiem tembrs ir samtains, matēts, kokle ir klusāka. Cietāka koka – egles, priedes – kokle ir skaļāka, ļoti dzidra, tai ir sauss, metālisks tembrs kā zvans.»

Koklēm der arī priede, bērzs, melnalksnis, kļava, cietais osis. «*3x3* nometnē Smiltenē viens puisis, reklāmists no

Senākajā vēstures muzeja koklē ir iegrebts «1710» – gads, kad to atrada no mēra izmirušā ciemā Kurzemē

Jūrmalas, taisīja kokli no oša. Viņa hobijs ir kokgriešana, cauru dienu un nakti sēdēja darbnīcā! Koklei visos galos pūķus smalki grieza ar kaltiem, ar nazīšiem.»

Nesenā pagātnē uz Drabešiem kokli gatavot atbraukusi meitene no Jelgavas, kas muzicē arī ar gongiem, un mūzikas skolotāja no Rīgas. Septiņu cilvēku grupu no Lēdurgas atvedis folkloras kustībā labi pazīstamais Pēteris Jansons, kura dēls Ansis Jansons veidojas par vienu no virtuozākajiem kokles spēlētājiem Latvijā. «Divas kundzītes brauca no Veselavas, viena – direktore, otra – muzikālā audzinātāja bērnudārzā. Inese, kas strādā Cēsu bibliotēkā, arī pati kokli uztaisīja un tagad spēlē. Bišķīt uz ārzemēm esmu kokles taisījis un ne tikai latviešiem. Ar Latvijas Radio bigbendu spēlēja trombonists Nils Landgrēns, tas arī kokli aizveda no šejienes,» Roze iezīmē interesentu loku.

Andris Roze ar savu piemēru rāda, ka šo demokrātisko instrumentu apgūt var ikviens. 90. gadu sākumā Cēsu folkloras kopā *Dzieti* viņš paņemts tikai kā labs amatnieks, kurš var pielabot dažādas lietas, bet citādi,

Jelgavniece Latvīte Cirse pārliecību, ka jāpievēršas elektriskajai koklei, ieguva Somijā. «Man bija pārsteigums, ka viņi pat taisa mazas piecstīgu koklītes bērniem, komplektā ar pastiprinātāju, skaistām grāmatiņām, kur ar mārītēm atzīmētas virsskaņas, viss izdomāts, lai piesaistītu bērnus»

kā pats smejas, pratis spēlēt tikai uz nerviem. Tagad folkloras kopā *Ore* jau strinkšķina ne tikai kokli, bet arī paštaisīto čellam līdzīgo seno Vidzemes instrumentu basīti.

KOKLES BLOGERE UN METĀLISTE

Vairākus kokļu gribētājus Andrim Rozem ir atsūtījusi Latvīte Cirse no Jelgavas, kura nupat izdotajā, etnomuzikologa un mūziķa Valda Muktupāvela sastādītajā izlasē *Trejdeviņi koklētāji* spēlē pat triju veidu kokles. Donāta Vucina etnogrāfisko Latgales kokli apguvusi pati, bet padomju laikos radīto koncertkokli akadēmiski mācījusies no bērna kājas – gan Madonas Mūzikas skolā, gan Jāzepa Mediņa Mūzikas vidusskolā un Latvijas Mūzikas akadēmijā, kokles specialitātē iegūstot bakalaura grādu mūzikā. Moderno elektrisko kokli noskatījusi Somijā, Rīgā viņai tādu izgatavot apņēmies jaunās paaudzes meistars Jānis Rozenbergs.

1985. gadā dzimusī Latvīte, kuru vecāki no Cesvaines ar autobusu veda apgūt tautas tradīcijas Madonas *Skandiniekos*, joprojām atceras, cik eksotisks 90. gadu sākumā šķita etnogrāfiskās kokles skanējums. Bet tik ļoti kāroto pirmo etnokoklīti meitene dabūja tikai Mediņa skolas laikā. «Man iedeva koncertkokli, kas nepārtraukti bija jāpielabo, tā es sapazinos ar meistaru Imantu Robežnieku. Viņa vecajā darbnīcā pie sienas karājās Donāta Vucina darināta kokle, 11 stīgas. Instruments nebija labā stāvoklī, bet pieteicos pati salabot. Tapiņas izvirpot, stīgas uzlikt, salīmēt korpusu. Robežnieks teica: ņem, īpašnieks neinteresējas par šo instrumentu!» viņa atceras. «Šo kokli pazinu, biju dzirdējusi, cik labi tā skan. Vēl bija svarīgi, uz kādas stīgas pats atrodies. Zinu daudzus, kuriem kokles liekas salkanas un garlaicīgas. Manuprāt, kokle ir apgarots, meditatīvs un vieds instruments. Etnokoklīti gribēju dabūt sarunai ar sevi,

Andris Roze kokļu interesentiem parasti paprasa, no kāda koka grib un kādā krāsā. «*3x3* nometnēs man beices ir līdz, katrs var taisīt kā grib: sarkanu, zilu, brūnu vai dzeltenu.» Viņa paša taisītie instrumenti maksā 100–200 eiro

gribēju spēlēt tautasdziesmas. Vidusskolas laikā, tālu prom no mājām, veselu kladi sarakstīju. Klausījos diskus, pierakstīju vārdus.»

Tiek lēsts, ka Latvijā varētu būt 300–500 Vucina kokļu, tomēr to nepietiek visiem kārotājiem. Latvītes rokās nonākusī bija viegla kā pūciņa. «Prievīti pati iesēju, jo dažreiz vajag spēlēt stāvus un iekārt kokli kaklā,» viņa piezīmē. «Latgales tipa koklēm ar spārnu ir vairāk stīgu, Kurzemes koklēm ar tā saukto «gliemezīti» – mazāk. Bet mūsdienās šīs robežas tiek jauktas. Tūdaļ parādīšu savu elektrisko kokli, šo te galiņu sauc par gliemezīti!» Latvīte noglauda jūraszaļā instrumenta apaļo stūri. Pēc izmēra tik liela kā senās Latgales kokles, bet ar skaņu noņēmēju kā ģitārai, 12 stīgām, ar Latvītes pašas iegravētiem ornamentiem.

Elektriskās kokles Latvijā parādījušās jau 90. gados, ar tādām eksperimentējis, piemēram, *Iļģu* Māris Muktupāvels. Latvīti šis kokļu avangards pārliecinājis Somijā, kur viņa augstskolas laikā aizbraukusi studēt *Erasmus* apmaiņas programmā. Somija, tāpat kā Igaunija, Lietuva, daļa Krievijas arī ir senais kokļu areāls, pat nosaukumi atšķiras tikai nedaudz: somiem ir kanteles, igauņiem kanneles, lietuviešiem kankles – Latvīte stāsta, rādot elektriskās kokles virtuoza, soma Timo Vēnenena grāmatu ar krāšņām fotogrāfijām: etniski saģērbts, viņš soļo cauri vēsturiskajām kokļu «lielvalstīm», spēlē arī Donāta Vucina kokli.

Jelgavā Latvīte ir pieprasīta kokles skolotāja. Pie viņas šo instrumentu apgūst grāmatveži, frizieri, pat kāda fizioterapeite un meitene no Japānas, kas nodarbojas ar Latvijas preču eksportu. Divgadīgā dēla audzināšanu Latvīte savieno arī ar bloga *Koklesrullee.com* rakstīšanu, elektrisko kokli piespēlē Jelgavas metāla grupai *Darva*.

Kopā ar bijušajiem grupas *Baložu pilni pagalmi* mūziķiem izveidojusi blici *Vētras saites*, kas mājaslapā savu stilu izaicinoši nosauc par fotoambienci. Tā ir atsauce uz grupas debiju fotogrāfes Ineses Kalniņas izstādē Valmierā, kur fona mūziķi negaidīti kļuva par vakara naglu. «Tekstus pēdējam diskam rakstīja Ilmārs Šlāpins, vāciņam mana kokle virsū!» Latvīte lepni izceļ no plaukta albumu. «Jā, tieši kokle rada grupas īpatnējo skanējumu.»

KOKĻU JANSONI

Viens stāsts aizved pie otra. Latvīte jau vidusskolas laikā sapazinās ar koklētāju Laimu Jansoni, kas ielauzusies arī akadēmiskās mūzikas laukā. Laima vidusskolā viņai pat piespēlēja, kad bija jākārto mūzikas ansambļa eksāmens. Arī Ansis Jansons, kurš pirms četriem gadiem ar piedalīšanos šovā *Latvijas zelta talanti* atgādināja par koklēšanu kā kādreizējo vīru arodu, nenoliedz, ka pirmo impulsu guvis no Laimas.

Viņa, tāpat kā koncertkokļu skolotāja Teiksma Jansone, nav Anša radiniece. Arī kokļu meistars Māris Jansons tāds nav. Taču muzicēt Ansis pirms pieciem gadiem sācis tieši ar Jansona 10 stīgu Latgales kokli, 2000. gadā gatavotu viņa mammai Sandrai, kas šobrīd ir folkloras grupas *Lādīte* vadītāja.

Atšķirībā no daudziem šābrīža kokles talantiem Ansis nekad nav apguvis koncertkokles spēli. Etnokokli papildus dūdām, stabulei un ermoņikām īsā laikā iemācījies spēlēt tik labā līmenī, ka tūdaļ pēc šova iekļuvis Mūzikas akadēmijā. To tikko pabeidzis ar etnomuzikologa diplomu un bakalaura darbu par Donātu Vucinu, kura kokles pašam diemžēl nav.

«Ar šābrīža pieredzi es tādā šovā neietu. Taču tieši tur sapratu, ka cilvēkiem kokle interesē un patīk. Laima Jansone darbojas akadēmiskajā mūzikā, bet mana parādīšanās talantu šovā, šķiet, ietekmēja populārās mūzikas klausītāju loku,» viņš secina. «Manā attīstībā tas bija nozīmīgs posms, izdomāju, ka varētu turpināt spēlēt,» smejas. «Sekoja mazais popularitātes vilnis, dzirdēju, ka puiši mūzikas skolās vairāk sākuši spēlēt koncertkokles. Ir pieprasījums un veidojas arī piedāvājums.»

Šobrīd Anša vadībā kokles pamatus Rīgā apgūst privātskolnieki un divu privāto bērnudārzu audzēkņi. Viņš cenšas izstrādāt savu kokles mācīšanas metodiku, arvien pilnveidot spēles stilu. Milzīgā ātrumā pa stīgām slīdošas rokas, kas apbūra šova skatītājus, – to puisis tagad sauc par jaunības maksimālismu. «Esmu nomierinājies. Vajag atrast mākslu vienkāršībā, un tas ir visgrūtākais.»

Ansis Jansons ir kokli spēlējis pat mākslinieku akcijā, sēžot uz Esplanādes strūklakas malas. «Sociālantropoloģijā pastāv tāds jēdziens kā ieviestā tradīcija, kaut kas, kas ir izdomāts no jauna, lai saglabātu saikni ar pagātni. Tā sanāk arī ar koklēm, var spēlēt tradicionālās dziesmas, bet konteksts vienalga būs cits»

Jāņa Rozenberga 14 stīgu elektriskā Latgales kokle, kas gatavota speciāli Ansim Jansonam, tagad skan postfolkgrupā *Dārdi* un eksperimentālā veidojumā *Bezgalībieši*. «*Underground*, hiphops, regejs, elektronika, sintezatori, dīdžejs... Es, spēlējot kokli, esmu daļēji tradicionāls, daļēji supermoderns. Elektroniku ar efektiem ar kokli var spēlēt vienkāršāk, etnogrāfiskā mūzika ir intīmāka. Elektriskās kokles skaņa ir konkrētāka un sterilāka, kas gan ne vienmēr ir labi. Ja vajag tradicionāli spēlēt, tad tomēr prasās tā senākā skaņa.»

JAUNĀ ATMODA

«Aktivitāte kokļu nozarē tiešām ir lielākā, kādu es varu atcerēties,» uzsver Valdis Muktupāvels, kura mūža liela daļa veltīta kokļu popularizēšanai. Mūziķis, kas pats ir izgatavojis četras etnogrāfiskās kokles, perfekti pārzina instrumenta vēsturi. Radniecīgie kokles nosaukumi latviešu un lietuviešu valodā iezīmē versiju, ka šis instruments pastāvējis jau pirms austrumbaltu pirmvalodas sadalīšanās 6.–7. gadsimtā. 15. gadsimtā, kad iedzīvotājiem mūsu teritorijā vēl nebija uzvārdu, valodnieks Ernests Blese Rīgas amatnieku ģilžu grāmatās pie vairākiem latviskiem vārdiem atradis apzīmējumus «koklenieks» vai «koklenieka sieva». No 13. gadsimta kultūrslāņa Tērvetes pilskalnā arheologi izcēluši koku ar raksturīgu ornamentāciju, kas varētu būt kokles gabaliņš.

Senākajā Nacionālā vēstures muzeja koklē ir iegrebts «1710» – gads, kad to atrada no mēra izmirušā ciemā Kurzemē. Vecākā rakstiskā liecība par koklēm Latvijā ir no 1613. gada. «Rīgas Jezuītu kolēģijas atskaitē pieminēts, ka Doma baznīcā

Lietuvā un Igaunijā «koncertkokles joprojām mokās ar tautiskuma virsuzdevumu»

Ziemassvētkos esot bijis kāds burvju saiets, tie tur dzēruši, ēduši, un tad visi instrumenti sākuši skanēt, izņemot piecstīgu kokli. Jo tā ir Dieva kokle, kas tādā sātaniskā saietā netika spēlēta.»

Kokļu gatavošana senāk bija intīms rituāls, stāsta Muktupāvels. Kad nomira tuvs cilvēks, pirms bērēm mājinieki cirta koku koklei. «Šī tradīcija joprojām labi zināma Lietuvā, arī Latvijā esmu daudz liecību atradis, ka tā ir bijusi pazīstama vēl līdz 20. gadsimta pēdējai trešdaļai. Kokli gatavoja cilvēks bez īpašām zināšanām, tā karājās mājās kā senča portrets pie sienas. Kaut vai ieskandini vienu stīgu un jau dzirdi sava senča balsi.» 19. gadsimta beigās kokle bija populārs instruments, ar ko pavadīt dziedāšanu un uzspēlēt deju mūziku, acīmredzot tās gatavoja arī profesionāli meistari.

Padomju laikos senās tradīcijas aizstāja koncertkokles. «Koklētāji spēlēja nevis pa vienam, bet ansambļos, nez kāpēc tieši ar Nīcas vainadziņiem galvā, mākslīgām bizītēm. Ansambļi parasti darbojās kultūras namos, tiem bija jāspēlē arī citu PSRS tautasdziesmu apdares un tā sauktā klasika, obligātās padomju laiku nodevas.»

Kāpēc etnokokļu atmoda, kas sevi pieteica 80. gados, tieši tagad ir rezultējusies nebijušā interesē par seno amatu un dažādiem kokles spēles virzieniem, jautāju profesoram. «Folkloras kustībai, kas parādījās 70. gadu beigās, pacēlums bija 1988. gada festivāls *Baltica*, bet 1991. gadā sākās straujš kritums,» secina Valdis Muktupāvels. «Pazuda viens no virsuzdevumiem – kultūras mantojuma glābšana, pasargāšana – daudzkas instituējās, nonāca valsts iestāžu pārziņā. 90. gadu grūtības, mežonīgais kapitālisms, tad politiski uzdevumi: iestāties Eiropas Savienībā un *NATO*. Kultūras darbībai nebija iedvesmas, pēc tam nāca krīzes laiks, kas apturēja daudzus procesus. Tikai 2012. gadā sākās dabisks atdzimšanas process, kad cilvēki ne tikai ekonomikā sāka labāk justies, bet arī kultūrā. Kļūst skaidrs, kāpēc šobrīd ir pacēlums. Iestājusies zināma stabilitāte, cilvēks var sākt domāt par dziesmiņu, koklīti.»

Arī koncertkokle, kas padomju laikā skaitījās tautiskuma simbols, ir piedzīvojusi pārvērtības. Tautas mūzikas instrumenta statuss patiesībā nozīmēja ierobežojumus, neļāva attīstīt neko, kas neatbilst šim konceptam. Mūzikas akadēmijā koncertkokles bija iekļautas tautas mūzikas instrumentu nodaļā. Par laimi, nu šī nodaļa ir likvidēta, kokles pievienotas stīgu instrumentu nodaļai, «tas ļāva uzelpot, komponistiem taisīt mūziku, neievērojot tautiskuma paradigmu». «Somijā un Igaunijā tas sen bija noticis, Lietuvā vēl ne – tur koncertkokles joprojām mokās ar tautiskuma virsuzdevumu. Mēs šobrīd esam ļoti interesantu procesu liecinieki.»

